

Despre democrație în Europa Unită

Iulia Motoc (n. 20 august 1967, Timișoara) a absolvit Facultatea de Drept din cadrul Universității din București. Doctor în drept al Universității Paul Cézanne, Aix-Marseille (1996), și doctor în filozofie al Universității din București (1998). Este profesor universitar, membru al Comitetului pentru Drepturile Omului (ONU), director al Masterului European al Drepturilor Omului (Veneția), iar din 2010, judecător la Curtea Constituțională a României. A predat la Institutul European de la Florența, la NYU School of Law, precum și în cadrul universităților Yale, Tokyo, Antwerp și Miami. Membru a numeroase boarduri academice, printre care al Societății Europene de Drept Internațional, al Facultății de Drept din Melbourne, al Comisiei Internaționale a Juriștilor, al Institutului TMC Asser (Haga). Expert în drepturile omului pentru Consiliul Europei, Uniunea Europeană și ONU; președinte al Subcomisiei pentru Drepturile Omului (ONU); Raportor special al Națiunilor Unite; președinte al Grupului de lucru pentru administrarea justiției.

Autoare a numeroase cărți și studii publicate în volume colective, printre care: *Le droit international pendant le communisme réel* (coord.), Société de législation comparée, Paris (2012); *Manual de analiză a politicii externe* (coord.), Polirom, Iași, 2010; *Uniunea Europeană. Dreptul și politica lărgirii la Est*, Paideia, București, 2001; *Teoria relațiilor internaționale. Sursele filozofiei legale și morale*, Paideia, București, 2001; *Interpréter la guerre*, Babel, București, 1997; *Droit international public* (coautor), Editura Universității București, 1996 ș.a.

IULIA MOTOC

Despre democrație  
în Europa Unită

 HUMANITAS  
BUCUREȘTI

Redactor: Adina Săucan  
Coperta:  
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu  
DTP: Florina Vasiliu  
Corector: Ioana Vilcu

Tipărit la C.N.I. Coresi S.A.

© HUMANITAS, 2012

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României  
MOTOC, IULIA  
Despre democrație în Europa Unită / Iulia Motoc. –  
București, Humanitas, 2012  
Bibliogr.  
ISBN 978-973-50-3571-6  
321.7(4)

EDITURA HUMANITAS  
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România  
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51  
[www.humanitas.ro](http://www.humanitas.ro)

Comenzi online: [www.libhumanitas.ro](http://www.libhumanitas.ro)  
Comenzi prin e-mail: [vanzari@libhumanitas.ro](mailto:vanzari@libhumanitas.ro)  
Comenzi telefonice: 021 311 23 30 / 0372 189 509

## Cuprins

<i>Prefață</i> .....	7
<i>I. Finalitatea Uniunii Europene. Există o viziune est-europeană? Reflecții pe marginea discursului lui Joschka Fischer</i> .....	15
1. Introducere .....	15
2. A fi european: drept natural și istorie .....	19
3. „Europa, vei rămâne aceeași!” .....	27
4. Constituție și utopie în Europa .....	36
5. Concluzie .....	41
<i>II. Parteneriatul Uniunii Europene cu țările din Europa Centrală și de Est. Criteriile politice</i> .....	43
1. Introducere .....	43
2. Criteriile politice și tranziția democratică în Est .....	45
2.1. Tranziția democratică în Est: o certitudine pentru Uniunea Europeană .....	47
2.2. Incertitudinile tranziției democratice în Est .....	56
3. Compatibilitatea politică și tranziția democratică în Uniunea Europeană .....	65

3.1. Diferențierea în contextul extinderii ...	65
3.2. Est și Vest. Spre un concept comun de cetățenie europeană? .....	72
4. Concluzie .....	76
III. <i>Europa unită și Europa postcomunistă.</i>	
<i>Raționalitatea și etica extinderii .....</i>	78
1. Introducere .....	78
2. Europa culturii .....	84
2.1. Ce este „normalizarea intelectuală”? ..	86
3. Europa sărăciei .....	95
4. Europa intoleranței .....	101
5. Concluzie .....	106
IV. <i>Tradiția europeană și dreptul internațional.</i>	
<i>Câteva considerații despre moștenirea totalitară .....</i>	107
1. Introducere .....	107
2. Tradiția est-europeană .....	114
2.1. Delegalizarea .....	116
2.1.1. Legea ca suprastructură. Cultul inconsecvenței .....	116
2.1.2. Totalitarismul. Dreptul internațional – „arma dușmanului” .....	117
2.2. Posttotalitarismul: dinamică și orientare ..	120
2.2.1. Statul și economia mondială capitalistă ....	121
2.2.2. Drepturile omului .....	124
3. Tradiția vest-europeană .....	133
3.1. Teama ca virtute: în căutarea păcii în procesul integrării europene .....	135
3.2. <i>Nomos</i> ca virtute: federalism și constituționalism .....	139
3.3. Prietenia în dreptul internațional .....	150
<i>Bibliografie .....</i>	157

## Prefață

În descendența lui Tocqueville, Larry Siedentop a scris *Democracy in Europe (Despre democrație în Europa, 2000)*. Acum mai mult de zece ani, când scria Siedentop, efectele extinderii Uniunii Europene înspre Est încă nu erau conștientizate. Sau poate lărgirea spre Est nu i se părea lui Siedentop un fenomen suficient de „metafizic“ ca să-l ia în considerare? În opinia lui, starea democrației în UE rămânea intactă, cu sau fără statele Europei de Est.

Anticipată de liderii europeni, verbalizată de foarte puțini, în urma extinderii spre Est ar rezulta o nouă Europă, mult diferită de tot ce am cunoscut în prezent. Efectele lărgirii sunt majore, deși au fost prea puțin analizate până acum.

Primul capitol al acestei cărți încearcă să evidențieze existența unui punct de vedere est-european asupra viitorului Uniunii Europene, dezbateri care a fost lansată de discursul lui Joschka Fischer la Universitatea Humboldt din Berlin, în mai

2000<sup>1</sup>. Care este starea idealurilor în Europa de astăzi? Oare discursul asupra valorilor are șanse să-i convingă pe vest-europeni asupra necesității extinderii Uniunii? Mai poate experimenta Uniunea Europeană de astăzi o stare de idealism similară cu cea care i-a determinat crearea, la începutul anilor '50? Deși amploarea transformării UE prin lărgirea spre Est ar presupune un important capital de idealism, se pare că nu vedem așa ceva în rândurile cetățenilor europeni. Un alt aspect al discursului lui Fischer privește alcătuirea politică a viitoarei Europe. Pentru Fischer, aceasta se prezintă ca o federație bazată pe un tratat, în care există o separație clară a competențelor între domeniul legislativ și cel executiv. În viitoarea Uniune, principiile subsidiarității și, în mod special, cel al cooperării intense urmează să joace un rol important, răspunzând eclecticismului Uniunii de după extindere.

Al doilea capitol al cărții descrie evoluția Parteneriatului<sup>2</sup> Uniunii Europene cu statele din Est,

1. Discursul lui Joschka Fischer, ministrul german de externe din acea vreme, era intitulat *De la confederație la federație. Puncte de vedere privind finalitatea integrării europene* și a provocat o amplă dezbateră în urma căreia s-au trasat anumite scenarii de reformă la nivelul flexibilității construcției europene.

2. Termenul de „Parteneriat” are un conținut destul de vag. El a fost folosit prima dată pentru a desemna acordurile încheiate cu Rusia și țările din CEI, cu India, Mexic, statele mediteraneene. În ceea ce privește țările central- și



punând accentul pe criteriile politice. Vom încerca să demonstrăm modul în care Comisia a înțeles treptat că ceea ce separă în mod esențial Uniunea de statele din Est este starea statului de drept în Europa Răsăriteană.

Dincolo de amploarea extinderii, există o deosebire netă între experiența Uniunii cu statele din Est și practica democratizării în statele cu trecut totalitar care au aderat la Comunități în anii '80, și anume faptul că statelor din Europa de Est le lipsește o tradiție a statului de drept.

Se poate reunifica Europa dând uitării comunismul? Analiza comunismului este astăzi lăsată deoparte, pentru a face loc unui proces de extindere mai rapid și mai eficace. Dincolo de consecințele pe termen lung ale ignorării unui trecut totalitar, vizibile, de exemplu, în situația Austriei de la sfârșitul anilor '90, există consecințe imediate, și anume, în cazul nostru, formulări contradictorii ale politicilor UE față de Europa de Est. Una dintre sursele acestor neînțelegeri o reprezintă natura complexă a regimului comunist. Acesta trebuie descris atât prin intermediul ideologiei marxist-leniniste, cât și prin practicile de legitimizare care au contribuit la

est-europene, termenul a fost utilizat pentru a denumi axa esențială a strategiei de aderare la UE. Introducerea termenului de „Parteneriat” pare să urmărească menajarea sensibilității statelor cu privire la situația lor inegală în raport cu Uniunea Europeană.

supraviețuirea regimului, cele mai importante fiind naționalismul, culturalismul și un anumit tip de consumerism. Este un capitol central nu numai pentru că arată legătura dintre comunism și postcomunism refuzând să se înscrie în dihotomia „interpretare liberală”–„interpretare conservatoare” a evenimentelor din 1989. Întrebarea fundamentală a acestui capitol este legată de legitimitatea reală a regimului comunist după rapida și generalizată pierdere a credinței în ideologia marxistă. Vom analiza aici trei surse ale acestei legitimități. Dincolo de naționalism, bine cunoscut, vom adăuga alte două surse de legitimitate. Simplificând, culturalismul reprezintă încurajarea, începând cu anii '70, a politicilor culturale și a retragerii în estetică în detrimentul contestației etice. Cel mai ilustrativ exemplu rămâne cel al Sabrinei din *Insuportabila ușurățate a ființei*, de Milan Kundera, personaj care detestă mai mult kitsch-ul decât comunismul. Unul dintre aparentele paradouri ale societății comuniste este legat de modul în care se manifestă proprietatea privată, indiferent de caracterul ei minimal. Alături de liberalizarea culturală din anii '70, regimul comunist încurajează un consumatorism minimal, rizibil, dar cu o mare forță de persuasiune asupra „omului nou”. Sunt rațiunile băcanului lui Havel care își pune în fiecare dimineață în vitrină lozinca „Proletari din toate țările, uniți-vă!”, deși nu mai crede de mult în ea, ci doar pentru micile avantaje pe care i le procură

acest simplu gest. Cultura politică și civică a societăților postcomuniste este încă marcată de aceste practici.

Ultimul capitol al cărții analizează tradiția europeană a dreptului comparând viziunea Estului cu aceea a Vestului. Vestul pare să fi recuperat gândirea marxistă și neomarxistă în toate aspectele ei, inclusiv teoriile neocolonialiste sau postmoderne ale școlii critice a dreptului, ignorând, din nou, gândirea stalinistă și post-stalinistă a statelor din Est. Această temă este expeditată sub pretextul că nu există nici o legătură între marxism și experiența istorică totalitară. Dacă există o voce est-europeană în drept, ea devine dificil de conturat în dreptul european, care a avut o evoluție complicată și greu de recuperat, ca, de altfel, toată construcția europeană<sup>1</sup>.

1. Tema extinderii spre Est a Uniunii și a statutului dreptului în acest proces este una dintre temele care m-au preocupat în ultimii zece ani. O parte dintre aceste studii au fost publicate în cartea mea *Uniunea Europeană: dreptul și politica extinderii la Est*, apărută la editura Paideia în 2001. Nu am operat modificări ale numerelor articolelor din Tratatul de la momentul publicării textelor inițiale. Textele cuprinse în ultima parte a cărții au fost susținute la conferințe internaționale, respectiv *Parteneriatul UE cu statele terțe*, Paris, 1999, și *Frontierele Europei*, Bruxelles, 1999, *Finalitatea Europei – reflecții asupra discursului lui Joschka Fischer*, Harvard School of Law, 2000, *Tradiția europeană în dreptul internațional*, ESIL, 2004, publicată în 2008, și *Dreptul internațional în timpul*

Dincolo de chestiunea democrației și a dificultății integrării statelor est-europene într-o structură ca Uniunea Europeană – lipsită, și ea, de legitimitate democratică –, temele centrale ale studiilor sunt memoria și statul de drept. Aparent cu o legătură minimă, ele mi se par a fi astăzi fundamentale nu numai pentru Europa postcomunistă, ci și pentru Europa lărgită. Este un truism să afirmi că secolul XX a fost marcat de totalitarisme sau că memoria totalitarismului comunist este aproape inexistentă. După douăzeci de ani, aversiunea față de această temă devine și mai evidentă. Ceea ce încerc să schițez în această carte este ideea că refuzul memoriei a avut consecințe în sfera praxisului politic european. Efectele au fost mai puțin vizibile din cauza crizei economice și financiare, apărută la scurt timp după lărgire.

Mult mai evidentă a fost problematica din jurul statului de drept. Influența politică, dar și, în mare parte, epistemologică a separării între Europa Centrală și Balcani a provocat nu numai o decalare a procesului de extindere, ci și o concentrare aproape exclusivă a exigențelor legate de statul de drept în cazul unor țări ca România și Bulgaria. În mod evident, în timp, această falsă distincție a creat și creează consecințe politice și economice vizibile, cea

*socialismului real*, în curs de publicare în 2012 la CEDIN, Paris-I Sorbonne.

mai cunoscută fiind lungul proces de includere a României în spațiul Schengen.

Democrația într-o Europă lărgită înseamnă mult mai mult decât simpla integrare a statelor din Europa de Est. Nici un proces nu poate fi univoc. Dincolo de libera circulație a cetățenilor, ceea ce creează un alt complex de relații profesionale, dar și culturale, Europa este astăzi „o alta“, pentru a continua în termenii romanului *Păpușa*, scris de Pruss, la care fac referire în primul eseu. Parafrazându-l pe Steiner, cafenelele Europei s-au extins de la la cafenelele Centrului Vechi al Bucureștiului la Café à Brasileira unde scria Fernando Pessoa.

*Finalitatea Uniunii Europene.  
Există o viziune est-europeană?  
Reflecții pe marginea discursului  
lui Joschka Fischer*

## 1. Introducere

De ce nu putem trece cu vederea discursul lui Fischer? Să ne imaginăm că Fischer ar fi un actor pe scenă: de ce a provocat reprezentația sa atâtă agitație și dezbateri în rândul publicului? Vom încerca să avansăm mai multe ipoteze pentru a explica acest fenomen. Prima ar fi aceea că, prin discursul său asupra idealurilor, Fischer s-a adresat unui public care, deși părea să fi uitat idealurile europene, le păstra totuși în adâncul inimii. A doua ipoteză s-ar centra în jurul noțiunii de confesiune: actorul a încetat să-și mai joace rolul, căutând, în schimb, să comenteze piesa prin substituirea textului scris cu discursul său. A treia ipoteză se inspiră din experiențele relativ recente ale Europei Centrale și de Est. În timpurile comuniste, piesele aveau succes în măsura în care puteau fi interpretate în diferite maniere și insinuau ceea ce mulți credeau, dar puțini aveau curajul de a exprima.

Ca în orice relație echilibrată cauză–efect, toate ipotezele cauzale menționate mai sus pot genera, în egală măsură, explicații valide. Însă, dacă a treia ipoteză este exactă, ar implica faptul că Uniunea Europeană se află în centrul a ceea ce, într-un limbaj foucauldian, am putea numi criză în relația dintre adevăr și putere.

Experimentând încă de la începutul anilor '90 o pierdere de legitimitate și un deficit democratic, Uniunea Europeană este confruntată astăzi cu o masivă lărgire spre Est, înspre Europa postcomunistă. Această profundă schimbare a fost abordată doar superficial în discursul european, fie că e vorba despre discursul autorităților europene, al autorităților naționale sau al societății civile. De vreme ce optimismul creat în legătură cu viitorul Uniunii nu pare să fi fost însoțit de soluții concrete, suspiciunea europenilor a crescut, iar deficitul de legitimitate a devenit tot mai mare. *Puterea* pare să fi consacrat un *adevăr* din ce în ce mai puțin convingător pentru *popor*.

În acest context, devenea necesar pentru spațiul public european un demers care să repună în cauză concepția Uniunii despre sine. Cu alte cuvinte, un discurs intelectual. Astfel s-ar putea explica faptul că analiza critică, uneori chiar cu nuanțe dramatice, pe care Fischer o face Europei prezente este amestecată cu un vast, divers și, în consecință, contradictoriu

asortiment de prescripții normative pentru reforma Europei.

În descrierea Europei și a viitorului integrării, Fischer substituie tonul încrezător, tipic discursului public european, cu un registru grav care reflectă actuala preocupare legitimă. Elementele normative din cadrul discursului combină prea multe dintre ideile ce au fost deja expuse cu privire la viitorul Europei. Rezultatul: ansamblul de idei oferit de către Fischer drept alternativă pentru viitorul Uniunii are o coerență superficială și, drept urmare, este vulnerabil la criticism, mai ales la criticism academic. Recapitularea multora dintre ideile și conceptele din cadrul discursului normativ european pare să fi fost necesară, tocmai pentru a stimula o dezbatere. De aceea, deși se referă la Părinții Fondatori încă de la începutul discursului său, declarația lui Fischer nu pare tipică aceleia unui Părinte Fondator, reflectând mai degrabă viziunile unui „Erou al societății deschise”. În mod cert, multitudinii nemulțumirilor legate de inconsistența discursului li se alătură o nemulțumire substanțială legată de inconsistența spațiului public european. Fischer este perfect conștient că „mantia” sa de ministru german de externe nu poate fi desconsiderată și că un discurs al său nu poate fi ignorat.

Dacă acceptăm această interpretare, putem vedea demersul lui Fischer ca pe un succes, de vreme ce el reușește să lanseze dezbaterea. Acest succes ar



trebui pus în balanță cu faptul că este mai utilă examinarea reacțiilor la discursul lui Fischer decât însăși analiza discursului. Acestea includ reacțiile la lărgirea înspre Est a Uniunii, un proces care, deși aparent iminent, a rămas întru câtva limitat la aria subiectelor-tabu.

La prima vedere, discursul lui Fischer conține remarci pozitive asupra lărgirii. Referindu-se la aspectul ideal al extinderii, el afirmă „provocarea istorică” a procesului de lărgire și invocă declarațiile vizionare ale lui Jean Monnet asupra Europei. Fidel perspectivei sale eclecticice, Fischer avansează și argumente geopolitice pentru lărgire, menite să justifice extinderea „cât mai repede cu putință”. Din contră, dacă examinăm hermeneutica central- și est-europeană privitoare la discursul lui Fischer, putem afla că este contrar intereselor Europei Centrale și de Est: el propune amânarea lărgirii, recurge la idei federaliste incerte și promovează menținerea unui nucleu dur al Uniunii Europene.

Care este sensul acestui paradox? Există oare un cadru general în raport cu care am putea înțelege o parte dintre contradicțiile importante ce apar în relație cu o finalitate europeană între Estul și Vestul Europei? Putem vorbi pur și simplu despre temporare deosebiri de viziune asupra procesului de lărgire, sau este vorba despre reflectarea unor diferențe înrădăcinate, menite să persiste în relațiile Est–Vest pentru un timp?